

POSKUS ORISA UČINKOV JUGOSLOVANSKE POLITIKE NA DIPLOMATSKO DOGAJANJE V OBDOBJU 1945-1947

Jerca VODUŠEK STARIČ

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

IZVLEČEK

Namen tega dela je bil v diplomatskih dokumentih dveh zahodnih velesil (National Archives v Washingtonu in Public Record Office v Londonu - jugoslovanski so nedostopni) ugotoviti podrobnosti o dogovarjanju glede spornih vprašanj zahodne meje (npr. Gorica) v letih 1945-1947. Gradivo samo pa je pokazalo, da so v teh pogovorih in stikih ameriških in britanskih diplomatov v Beogradu bili v ospredju drugi problemi in da so odnosi bili vse prej kot dobri.

Stališča in zahteve jugoslovanske diplomacije in državnikov v zvezi z zahodno mejo so bila že velikokrat izčrpno obdelana, note, ki jih je vlada FLRJ posredovala tujim vladam, pa objavljene.¹ Zato sem bom na tem mestu omejila na tisti del dogajanja, ki po večini ni tako prisoten v omenjeni literaturi: na težo, ki so jo te zahteve imele v celotnem političnem dogajanju v Jugoslaviji, in na ugotovitve takratnih zahodnih diplomatov, ki so to dogajanje spremljali, ter na njihove pogovore z jugoslovanskimi oblastmi o mejnih zahtevah Jugoslavije. Seveda gre pri tem za veliko preobširno temo, da bi ji bilo mogoče pravično zadostiti zgolj s tako kratko analizo, in se bo potrebno omejiti le na oris glavnih značilnosti. Na začetku je potrebno poudariti, da dveh splošnih okvirov dogajanja v teh letih ne bomo posebej obdelovali. Prvi so ocene Zahoda o zunanjepolitični opredelitvi Jugoslavije - te so jasne in jih je potrebno ves čas imeti v mislih: vsi diplomati so namreč že aprila leta 1945 opazili razliko med pogodbo o prijateljstvu, ki jo je v Moskvi podpisal Tito, in ostalimi dotedanjimi sovjetskimi pogodbami - v jugoslovanski je namreč pisalo, da bosta državi usklajevali svojo zunanjo politiko. V ta sklop sodijo tudi odnosi z balkanskimi državami, posebej z Grčijo. Drugi okvir, povezan s prejšnjim, so bile naraščajoče napetosti med Vzhodom in Zahodom oziroma začetki hladne vojne.

Pričakovali bi, da bo jugoslovanska oblast prav v teh prvih povojnih letih, ko se je svetovna diplomacija vrtela prav okoli poveljne ureditve razmer v Evropi, inten-

¹ Prim. DSP, 1984-1986. V tej seriji pa niso objavili številnih jugoslovanskih not z zahtevki po izročitvi vojnih zločincev, ki so nosile oznako Poverljivo.

zivno delovala in podrejala svojo politiko v prvi vrsti zahtevam, ki jih je Jugoslavija imela v okviru mirovnih pogajanj (mejno vprašanje, reparacije, udeležba v ureditvi povojnega sveta, OZN itd.). Ob svoji prisegi 8. marca 1945 je namreč vlada DFJ kot tretjo po vrsti od svojih delovnih nalog za v bodoče obljubila, da bo storila vse, da se k novi državi priključijo ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni ostala zunaj meja Jugoslavije. Razvoj dogodkov in natančnejši pogled v arhivsko zapuščino pa pokažeta, da ni bilo vedno tako.

K razmišljanju nas je navedla ocena oziroma ugotovitev, ki jo je zapisal britanski ambasador v Beogradu Charles Peake v svojem poročilu za leto 1946 o delovanju jugoslovanskih oblasti v tem razdobju, torej v letu Pariške mirovne konference. Poročilo najprej podrobno opiše in oceni notranje politične spremembe v Jugoslaviji v tem letu (ustava, ustanovitev Kontrolne komisije, razvoj Armade, preoblikovanje zunanje trgovine in financ, uvajanje zadrug - skratka, modeliranje jugoslovanskega sistema po sovjetskem), nato pa ugotovi, da je prišlo do vsesplošnega poslabšanja odnosov med Jugoslavijo in Zahodom, ter pravi: "The general embitterment of Yugoslav relations with the West certainly did not render the Yugoslav atmosphere propitious for the satisfaction of Yugoslav claims at the Peace Conference in Paris, when despite Soviet support up to the last moment, Yugoslavia failed to obtain Trieste. Nor did it help the solution of problems in which it might be claimed that Yugoslavia had a good case, such as the surrender of Italian war criminals and Yugoslav quislings..." (PRO, FO 371/67359, R 5441). Dalje pa pravi: to je tista podlaga, iz katere moramo ocenjevati jugoslovansko zunanjo politiko, politiko, ki je bila nedvomno bolj dinamična kot tista leta 1945, v kateri pa je "Jugoslavija igrala vlogo glavnega kmeta v sovjetskem napadu na zahodne demokracije". Iz takšnega pomenljivega britanskega izražanja bi lahko razbrali sporočilo: jugoslovanska politika si je sama ustvarila pogoje, pod katerimi je izgubila še tisto, kar bi ji po vseh pravilih šlo.

Za kakšno atmosfero je torej šlo in kaj so tuji diplomati zaznavali kot prioritete v Beogradu? Po analizi gradiva je šlo zlasti za tri elemente, ki so se prepletali z našo glavno temo, bojem za zahodno mejo. V prvi vrsti je šlo za notranjepolitične, sistemske spremembe, ki so strukturo jugoslovanske družbe vedno bolj približevale sovjetski, same spremembe pa so se v mnogočem odvijale usklajeno s tistimi drugje na Vzhodu. Na drugem mestu so bile ideološke opredelitve jugoslovanskega vodstva. Te so, po mnenju zahodnih diplomatov, sledile tistim iz Moskve, spremljala pa jih je močna propaganda proti Zahodu (vrsta govorov z napadi na zahod z izrazoslovjem "reakcija", "imperialisti" in celo "profašisti", z razglašanjem koncepta svetovne revolucije, resnične demokracije ipd.). Tretji, nič manj pomemben dejavnik v očeh Zahoda je bil jugoslovanski odnos do človekovih pravic, do jugoslovanskih beguncev in do deportacij prebivalstva. Kot je znano, je Generalna skupščina OZN 5. decembra 1948 sprejela Deklaracijo o človekovih pravicah. V pripravah nanjo so analitiki ameriškega State Departmenta (SD) zbirali podatke o dejanskem stanju v

posameznih državah z ozirom na osnutek omenjene deklaracije. O Jugoslaviji so maja 1948, med drugim, zapisali: "Kot tudi druge sovjetske satelitske države, Jugoslavija predstavlja presenetljiv kontrast med teorijo in prakso, ko gre za temeljne človekove pravice. Ustava iz januarja 1946, na splošno oblikovana po sovjetski ustavi iz leta 1936, vsebuje liberalna jamstva za večino temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Toda pri njeni uporabi so ta jamstva sistematično kršena, razveljavljena in popačena v vsakodnevem delovanju jugoslovanskega komunistično-nadzorovanega vladajočega stroja..." in našteje primere po točkah (NA, RG 84 Belgrade, OIR Report No. 4651, 800).

Po razrešitvi tržaške krize in podpisu Beograjskega sporazuma 9. junija leta 1945 se je pozornost Zahoda in njegovih diplomatov v Jugoslaviji skoraj v celoti presmerila na izvajanje sporazuma Tito-Šubašić, spoštovanje jaltskih dogovorov o Jugoslaviji in na volitve v ustavodajno skupščino v Jugoslaviji.

Na načelni ravni so namreč zahodne zaveznice že med vojno in neposredno po njej opozarjale novo oblast v Jugoslaviji na spoštovanje štirih temeljnih svoboščin, še posebej pa na pravico življenja brez strahu (freedom from fear). Kot je znano, so zlasti Američani ves čas vojne vztrajno vgrajevali ta načela v temeljne listine bodočega, povojnega mednarodnega reda, začevši z Atlantsko listino leta 1941, nato v Deklaracijo o združenih narodih leta 1942, v Deklaracijo o osvobodjeni Evropi z jaltke konference in v Listino Združenih narodov junija 1945. Obenem so vztrajali tudi na načelu, da se bodo mejna oziroma ozemeljska vprašanja reševala po vojni na mirovnih pogajanjih.² Temeljni nesporazum z vodstvom partizanskega gibanja in novo vlado v Jugoslaviji pa je bil ravno v gledanju na ta načela. Zahodni zavezniki so jih večkrat ponavljali jugoslovanskim politikom. Posebej ostro je na demokratične svoboščine Tita opozoril Churchill v svoji poslanici 2. decembra 1944, ko je bilo na vrsti vprašanje, ali bodo zavezniki priznali dodatke k sporazumu Tito-Šubašić, t.i. Beograjski sporazum (Šepić, 1983, 338-339). Še bolj neposredna sta bila ameriški ambasador v Beogradu Richard C. Patterson, Jr. in svetnik ameriške ambasade v Beogradu Harold Shantz, ko sta se 30. maja 1945 pogovarjala s Kardeljem in Velebitom o protiameriških incidentih in protidemokratski dejavnosti v Jugoslaviji. Kardelju, ki jima je skušal dopovedati, da so Jugoslovani pričakovali več pomoči in podpore od Amerike, sta dala vedeti, da ZDA zagovarjajo demokracijo in svobodo, da v Jugoslaviji ni svobode tiska in da njuna država ne bo trošila sredstev na državo, kjer ni svobode.³ Oboji, Američani in Britanci, so skozi poletje 1945 spremljali

2 Tega dogovora na Vzhodu niso spoštovali, saj je Stalin takrat ob koncu vojne že enostransko pomaknil poljsko zahodno mejo in Poljakom dodelil Šlezijo, ki so jo bili Nemci prikladno zapustili (da se je lahko potem v Potsdamu in pri reparacijah skliceval, da tam Nemcev tako ali tako ni) in postavil zaveznike pred izvršeno dejstvo. Zatorej tudi Stalinov oster protest Trumanu 21. junija 1945, ko je H. Alexander 19. maja primerjal Titove ozemeljske posege z Hitlerjevimi in Mussolinijevimi.

3 Razgovor so začeli z ugovorom ambasadorja, da so jim oblasti zaprle nekaj uslužbencev in aretirale tiste, ki so se družili z Američani - Kardelj se je skliceval, da je to delo enega od oficirjev, ki se je

Šubašičev položaj, njegovo bolezen (in njegovo "konfinacijo") ter opazili, da je v London na sejo Sveta zunanjih ministrov odšla delegacija brez Šubašiča ali katerega od njegovih sodelavcev.⁴ Američani so se v teh razmerah bolj izpostavljali, imeli so številne stike z opozicijo, posredovali so celo med kraljem Petrom II. in regenti, se sestajali s politiki iz vrst HSS v Zagrebu ipd. Julija 1945 je njihova ambasada poročala iz Beograda, da so notranjepolitične razmere v Jugoslaviji nespremenjene, da ni svobode tiska ne političnega udejstvovanja in da tajna policija deluje nenadzorovano ter da očitno ni svobode pred strahom. Shantz je v svojem mnenju za potsdamsko konferenco navedel, da tudi ni nobenega upanja za demokracijo v Jugoslaviji in da bo nova zakonodaja, ki jo sprejema Začasna skupščina DFJ, samo okrask za totalitarni komunistični režim (NA, RG 84 Belgrade, Telegrams July 7 and 12, 1945, 800).

Toda ne Američani ne Britanci niso gojili iluzij o usodi sporazuma Tito-Šubašić. Jasno je bilo, da ga v Jugoslaviji ne spoštujejo. Vendar pa ne poročila zahodnih diplomatov iz Beograda ne izid konference v Potsdamu in ne zapleti tik pred volitvami (stališče opozicije, pastirsko pismo rimokatoliških škofov in 6. oktobra še odstop Šubašiča) niso sprožili mednarodnih sankcij proti Beogradu. Sir Orme Sargent, stalni podsekretar v britanskem FO (Foreign Office), je konec septembra 1945 poročal svojemu zunanjemu ministru: partizansko vodstvo vidi sporazum le kot ceno, ki jo je bilo prisiljeno plačati za mednarodno priznanje; sicer pa je to vodstvo neizkušeno in obsedeno s propagandnimi gesli; za njih sovražnik še vedno živi, sedaj to ni več okupator, ampak na prvem mestu opozicija in na drugem 'mednarodna reakcija', predvsem VB in ZDA.⁵ O vprašanih zahodne meje se v tem predvolilnem času v beograjskih diplomatskih krogih ni govorilo. Jugoslavija je tačas vložila le dve protestni noti (eno naslovljeno britanski vladi in drugo predsedniku Trumanu) o

vrinil v aparat in se izkazal kot sovražnik ljudstva; v isti sapi je Američane opozoril, da nase privlačijo petokolonaše in jih posvaril pred sodelavci nemške obveščevalne službe. Na ostale ugovore je odgovarjal, češ da gre za začetniške težave nove države, ki si prizadeva za demokracijo in pričakuje pomoč ZDA, v slogu izmikanja in obračanja pomena besed, tudi sicer značilnem za takratno jugoslovansko vodstvo. O meji niso govorili (NA, RG 59, 711.60H/5-3045).

- 4 Težko bi rekli, da jugoslovanska vlada ni razumela zahtev po demokratičnih svoboščinah, ko je nanje odgovarjala, da v Jugoslaviji vlada renična demokracija, saj se je posluževala prav teh argumentov (sklicevanje na vse zgoraj navedene listine od Atlantske dalje), ko je vlagala proteste o nasilju Grčije nad slovanskim prebivalstvom v Egejski Makedoniji (DSP, 1984-1986, 1945, 171).
- 5 Več o tem v J. V. Starič, Prezem, 1992. Skoraj istočasno kot memorandum jugoslovanske vlade o mejah so londonski konferenci bili predloženi memorandumi jugoslovanskih opozicijskih strank o politični nesvobodi v Jugoslaviji; enega je sooblikoval dr. V. Maček v Parizu, da bi ga predložili svetu zunanjih ministrov v Londonu in zahtevali odlog volitev; (PRO, FO 371/48898, R16611/445/92 in NA, RG 84 Belgrade, J. Caffrey to Secstate, Paris Sept. 19, 1945, 800). Jugoslovanska uradna politika je na to odgovorila, da ni res, da v Jugoslaviji vlada režim ene stranke in da ni demokratična, da obstaja vsa svoboda in mirno poteka postopek notranje konsolidacije; podpisniki memoranduma pa so prav isti, ki so izzvali državljansko vojno, in zanje imajo podatke, da so vojni zločinci in kolaboranti. (DSP, 1984-1986, 1945, 266-7)

civilni upravi v Coni A Julijske Krajine (DSP, 1984-1986, 1945, 169, 175)⁶ in sprejela nekaj uradnih deklaracij na različnih zasedanjih. Jugoslovanski politiki so v svojih javnih nastopih poudarjali, da je Jugoslavija ena od zavezniških držav, ki je dala sorazmerno največ žrtev v drugi svetovni vojni, zato so vnaprej pričakovali naklonjenost od mirovne konference; napadali so zavezniško politiko izenačitve Italije z državami antihitlerjevske koalicije in protestirali, da Italija dobi toliko mednarodne pomoči; odločno so tudi izjavljali, da Trst oziroma celotno Posočje pripadata Jugoslaviji. V isti sapi so napadali zavezniško vojaško upravo v Coni A, češ da "uvaja fašistično zakonodajo", kar so zavezniki zanikali. Tito je pozival Slovence in Italijane v tej coni, naj bodo složni v čuvanju pridobitev NOB, saj bo prišel čas, ko bo tudi Italija 'resnično demokratična' (beri komunistična). (DSP, 1984-1986, 1945, 111)

Iz diplomatske korespondence se vidi, da so priprave na volitve v ustavodajno skupščino v Jugoslaviji (napovedane za 11. november) skoraj popolnoma zasenčile prva pogajanja na Svetu zunanjih ministrov v Londonu od 11. septembra 1945 dalje. Ko je Molotov med drugim postavil na mizo zahtevo do Italije za priključitev celotne Julijske krajine in Trsta k Jugoslaviji, so zahodne velesile temu usklajeno nasprotovale (kot sicer ruskim ambicijam po Mediteranu), čeprav si niso bile enotne o meji med Italijo in Jugoslavijo. Konferenca se je, kot vemo, razšla brez zaključkov (Bullock, 1985, 129).

Zahodni zavezanci sta se jeseni 1945, na pobudo VB, odločili za politiko 'prijateljskih stikov' z Jugoslavijo, da bi je 'ne porinili še dlje v naročje Sovjetski zvezi' in bi tako tudi lažje razrešili tržaško vprašanje ter vplivali pozitivno širše na Balkanu.⁷ Iz Moskve je Frank Roberts k tej odločitvi pristavil: Kakršnakoli nova politika prijateljstva do Jugoslavije ne more računati na pomoč SZ.⁸ Ko je britanski ambasador Stevenson osebno prenesel te prijateljske želje Titu, mu je ta zagotavljal neodvisnost jugoslovanske zunanje politike, nevmešavanje v grško Makedonijo in vero v britansko pravičnost pri reševanju vprašanja Julijske krajine; o meji nista govorila, pač pa je Tito, kot velikokrat pozneje, protestiral zaradi fašističnih

6 Britanci so že junija opazili, da ima Jugoslavija nacionalne zahteve samo do držav, ki nimajo enakega ideološkega predznaka in da tudi njena politika v Julijski krajini pridobiva vedno bolj ideološki značaj: poudarja reakcionarnost Bonomijeve vlade in se trudi prikazati, da v Italiji prevladuje fašizem in ukazati na škodljivost ameriškega in britanskega koncepta demokracije. Po njihovi oceni gre pričakovati obdobje povečane, za zaveznike neugodne politične dejavnosti, saj je potrebno zamenjati trmasto/neprikladno/ lokalno upravo (PRO, WO 202, 322).

7 Britanci so nagovorili ameriški SD, naj ne bi javno objavili not o kršitvah sporazuma Tito-Šubašić. Noti, ki sta ju vladi 6. nov. 1945 izročili jugoslovanski vladi, sta namreč diplomatsko grozili, da Jugoslavije lahko tudi ne bi priznali (PRO, FO 371/48898, R19252, R19329).

8 Roberts, odpravnik poslov v Moskvi, je 'prijateljsko politiko' Zahoda umestil v sovjetske politične razmere in komentiral: "The Russians can have no wish to see a friendly solution of such points of difference as may arise in connection with Trieste, Carinthia,... reparations, UNRRA,... We may even expect the Russians to foster exaggerated Yugoslav claims in this respect." (PRO, FO 371/48899, R20443).

demonstracij v Trstu in zahteval čvrsto stališče Zavezniške vojaške uprave (PRO, FO 371/48898, R19028).

Glede jugoslovanskih volitev v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945 so bile ugotovitve Zahoda soglasne: volitve niso bile demokratične, kar so potrjevala poročila o številnih kršitvah. Toda alternative Titovemu režimu niso videli.⁹ Konec decembra 1945 so Britanci priznali FLRJ in začeli gospodarske pregovore, hkrati pa je britanski zunanji minister E. Bevin predlagal jugoslovanskemu ambasadorju v Londonu, naj FLRJ stopi v neposredna trgovinska pogajanja z Italijo (PRO, FO 371/48899, R19557/445/92). Dotlej neposrednih stikov med italijansko in jugoslovansko vlado namreč ni bilo, zavezniške oblasti so bile tiste, ki so posredovale oziroma obveščale eno ali drugo vlado o najnujnejšem. Tako so zavezniki posredovali proteste italijanske vlade zaradi mobilizacije Italijanov iz Cone A v Jugoslovansko armado (ter sami pripomnili, da gre za spremembe etnične sestave prebivalstva) in pritožbe italijanske vlade o izginulih Italijanah iz Julijske krajine. Jugoslovanska politika je o tem molčala vse do volitev, nato pa je Tito 16. novembra 1945 na vprašanja tujih novinarjev odgovoril, da Jugoslavija takih internirancev nima in o njih nič ne ve - ima samo vojne ujetnike in ve, da je v bojih v Julijski krajini padlo dosti fašistov, ki so se borili skupaj z Nemci; sicer pa so pripravljeni vzpostaviti dobre odnose z Italijo, saj imajo dobre odnose z italijanskim ljudstvom, toda pod pogojem, da je našim pravicam zadoščeno in da določeni italijanski krogi priznajo, kaj je Italija storila Jugoslaviji (DSP, 1984-1986, 1945, 307).

V letu 1946 so se notranjepolitične razmere v Jugoslaviji še zaostrele, proti pričakovanju Britancev, ki so mislili, da bo Tito po zmagi na volitvah omilil svoje prijeme. Zaostрила se je tudi politična ofenziva proti 'reakcionarnemu Zahodu', 'zunanjemu sovražniku' in 'notranji reakciji', ki da je žela podporo nekaterih (uradnih) krogov v tujini. Tako je britanski FO, devet mesecev po ustoličenju 'prijateljske politike', julija 1946 znova tehtal svoj odnos do Jugoslavije in ugotovil, da je bila ta politika neuspešna. "V zameno za naša prizadevanja smo prenašali žalitve...", je zapisal J. Colville, v FO zadolžen za Jugoslavijo (PRO, FO 371/59508, R10984). Ocena je temeljila predvsem na dejanjih, naravnanih proti Zahodu in na napadih v jugoslovanskem tisku. Podkrepila so jo poročila in analize o naraščajoči tiraniji v Jugoslaviji, o vladavini tajne policije-Ozne, političnih komisarjev ter Knoja, o prisotnosti ruskih inštruktorjev ter preoblikovanju jugoslovanske armade po sovjetskem vzoru, o Komunistični partiji, ki da je opustila maškarado in se ne zakriva več za Ljudsko fronto ter odprto vlada deželi... Vendar je Colville kljub vsemu ocenil, da je težko reči, da bi bila slabitev režima v Jugoslaviji zahodu v prid.

9 Prim. J. V. Starič, Prevezem, 1992, 366-367 in NA, RG 84 Belgrade, 800., Poročilo ambasadorja Pattersona o volitvah, 6. dec.1945. V njem pravi, da podpira ugotovitev svojih podrejenih, da so volitve 11. novembra bile najmanj svobodne od vseh volitev, ki so kadar koli bile v Jugoslaviji, in da objavljeni rezultati niso niti podobni glasovom, oddanim v resnici.

Alternative bomo prisiljeni iskati, je zaključil, le kolikor bodo Jugoslovani vztrajali pri neizvedljivosti tržaškega sporazuma, pri spodbujanju težav na Koroškem in v Makedoniji in pri vsiljevanju komunistične federacije z Albanijo in Bolgarijo; za sedaj pa lahko le opazujemo.

Američani so do nove oblasti v Jugoslaviji zavzeli strožje stališče. To je najprej predlagala ambasada v Beogradu. Patterson je v telegramu svojemu zunanjemu ministru 29. novembra ocenil, da so bili vsi napor za demokratizacijo Jugoslavije neuspešni; britanske upe, da si bodo pridobili vpliv z gospodarskimi pritiski na Jugoslavijo, je ocenil kot brezplodne in varljive (NA, RG 84 Belgrade). Sledilo je Trumanovo 'pogojno priznanje' nove države zaradi narave volitev, vsaj tako je to razlagal Dean Acheson, tedanji Acting Secretary of State. 22. decembra 1945 so obvestili vlado FLRJ, da priznanje pogojujejo z izjavo, da nova vlada sprejema obveznosti prejšnjih vlad. Ker je do tega prišlo šele marca 1946, sta državi šele 16. aprila formalno vzpostavili diplomatske stike. Medtem je januarja 1946 ameriška vlada, z odobritvijo predsednika Trumana, odklonila predlog, da bi Tito obiskal ZDA. Jugoslovanska vlada si je namreč želela pregovorov o posojilu, gospodarski pomoči in trgovini (kot večkrat pozneje), vendar jih je ameriška vlada zavrnila zaradi demokratičnih političnih razmer (NA, RG 59, 711.60H/1-1046)!¹⁰ Zaradi takšne politike ZDA je bila ameriška ambasada v Beogradu deležna bolj grobih verbalnih napadov in raznovrstnih pritiskov kot britanska. Jugoslovanske oblasti so tekom leta 1946 vložile več protestov, da so predstavniki ambasade (med njimi svetnik H. Shantz, kot vodja špijonskega obročja, konzul Peter Constan, ki so ga kasneje odpoklicali, in drugi) vpleteni v sovražno delovanje proti Jugoslaviji, celo, da so organizirali stike med tujino in teroristi v Jugoslaviji, katerih namen je bil vreči legalno vlado in ubiti njene vidne predstavnike. V zvezi s temi obtožbami je Ozna 18. aprila 1946 aretirala prevajalca ambasade M. Stefanovića (ki da je celo imel stike z Mihailovičevo organizacijo) in na procesu od 31. decembra do 4. januarja 1947 ga je Vrhovno sodišče Srbije obsodilo na smrt. Na sodišču so padale posredne, vendar ostre, obtožbe na račun ameriških diplomatov. Medtem je Ozna zasliševala še druge uslužbenke ameriške ambasade, ki so bili jugoslovanski državljani, in jih silila v sodelovanje. Podobni pritiski so bili tudi v Zagrebu in nekajkrat so oblasti ovirale ali celo zadržale diplomatsko osebje. Zato je ameriški vojni ataše v Beogradu konec maja preko glavnega stana v Caserti (in z njegovim priporočilom) poslal zunanjemu ministru v Washington sporočilo: "Diplomatsko in vojaško (oskrbovalo je letališče v Zemun - op. JVS) osebje v Beogradu nujno potrebuje močno podporo iz Washingtona, da bi preprečili neprestano diskriminacijo jugoslovanskih oblasti nad Ame-

10 Ambasador R. C. Patterson je namreč že jeseni 1945 zagovarjal stališče, da ameriška vlada ne bo nudila gospodarske pomoči Jugoslaviji, dokler ta ne bo spoštovala jaltskih priporočil oziroma sporazuma Tito-Šubašić. V razgovoru z dr. Vladkom Mačkom v Parizu 22. septembra je dejal, da bo to odkrito dal vedeti Titu. (NA, 800., RG 84 Belgrade, Memo of conversation, Paris Sept. 22, 1945)

ričani." (NA, RG 59, 711.60H/5-3146). Stališče Achesona in SD ob teh jugoslovanskih obtožbah je bilo: imamo jih za površne, neutemeljene in zvečine brezpredmetne. Bolj so jih skrbele okoliščine, ali kot so rekli: postavlja se pomembno vprašanje učinkovitega delovanja naših poslanstev v območjih pod sovjetsko dominacijo (RG 84 Belgrade, 820.02-5, NA). Byrnes je na jugoslovanske note odgovoril januarja 1947, in sicer, da je ameriška vlada podrobno preiskala vse navedbe proti uradnikom ambasade in jih ima za neutemeljene in da močno protestira proti temu, da se tako obtožuje predstavnike prijateljske države (NA, RG 84 Belgrade, Byrnes, Jan. 7. 1947). Neugodni za Jugoslavijo so bili tudi ameriški zaključki o delovanju Unrre (United Nations Relief and Rehabilitation Agency): Jugoslovanom so očitali grd, političen odnos do Unrre, češ da Jugoslovani v njej vidijo poskus gospodarske infiltracije s političnimi cilji, zato kršitve sporazuma z Unrro vidijo kot moralno opravičljivo protiofenzivo. Sklep, ki so ga poslali iz Beograda v Washington, je bil: Unrra naj se iz političnih razlogov čimprej umakne iz Jugoslavije.¹¹ Tudi ameriški Rdeči križ je ugotavljal politizacijo pomoči - deležni naj bi je bili le tisti, ki podpirajo novo oblast.¹² O nerešenih vprašanjih glede jugoslovanske zahodne meje se jugoslovanske oblasti v tem času skorajda niso pogovarjale z zahodnimi diplomati v Beogradu, kljub dejstvu, da je imel ambasador Stevenson dobre stike v Jugoslaviji.

Skozi leto 1946 so iz Beograda v Washington in London odhajala številna diplomatska poročila o notranjem razvoju v Jugoslaviji ter analize elementov novega sistema: ustanovitev Zvezne kontrolne komisije v januarju in državne kontrole v marcu (kot neprilagojene kopije sovjetskega komisariata državne kontrole), načela nove jugoslovanske ustave (brez nadzora zakonodajne nad izvršilno oblastjo ter brez samostojnosti sodstva in uprave¹³), naraščajoči pritiski na jugoslovansko opozicijo¹⁴ in kato-

11 Kršitev, ki so jo največkrat navajali, je bila uporaba pomoči Unrre za potrebe Jugoslovanske armade (W. Perry George to Secstate, July 18, 1946, 848.5, NA, RG 84 Belgrade). Kot je znano, je Acting Secretary predlagal amerškemu zunanjemu ministru, ki je tačas bil na mirovni konferenci v Parizu, ukinitve pomoči kot eno od možnosti. (FRUS, 1946, Vol. VI, 931.)

12 Carney je poročal, kako vsakega, ki ne misli kot partijski uradniki, proglasijo za fašista - beseda fašist je postala manija pri mnogih (kar je po vojnih grozotah mogoče razumljivo) - in to razpoloženje je pripeljalo do preganjanja predstavnikov kapitalističnega sveta (ZDA in VB); Ozna praviloma zasliši vsakega, ki je bil v družbi Američana ali Britanca. (Za Ozno pa je zapisal: to je "jugoslovanska tajna policija, ki nosi jasno podobnost z znanima GPU ali Gestapom".) Uradni časopisi objavljajo vsako Stalinovo besedo na prvi strani... Rusija dominira političnemu mišljenju v tej državi (NA, RG 84 Belgrade, John A. Carney to James B. Foley, Narrative Report No 4, Dec. 19, 1945, 802.1 - 822).

13 "Power is absolute behind the facade of general principles, and the individual is at the mercy of the tolerance, integrity and moderation of the present regime", je zapisal januarja 1946 R. S. Stevenson (PRO, FO 371/59424, R107).

14 Tako Američani kot Britanci so spremljali napade na vodjo kmečke stranke dr. Dragoljuba Jovanovića, ki je do jeseni 1946 formalno še bil podpredsednik Ljudske fronte Jugoslavije: najprej so ga na sojenju D. Mihailoviću povezovali s četniki; ko je Jovanović julija 1946 v skupščini napadel tri predloge novih zakonov, so Britanci že ocenjevali, da mu jeseni grozi aretacija; jeseni so oblasti

liško cerkev (poročila o smrtnih obsodbah duhovnikov in redovnic pozimi 1945/1946, drugo pastirsko pismo iz novembra 1946), zakonodaja o uvajanju državno dirigiranega gospodarstva, o zadrugah (s katerimi bodo Jugoslovani imeli še večje težave kot Rusi, so komentirali) ipd. Posebej pa so bili pozorni na številčnost in naravo jugoslovanske armade; še posebej pa na nekajkratne vojaške premike v Cono B, ob katerih so februarja in še nekajkrat v letu 1946 tehtali možnosti nasilnega vpada JA v Trst. Byrnes je 20. februarja opozoril jugoslovanskega ambasadorja S. Simića, da ti premiki ovirajo delo komisije za razmejitev (NA, RG 59, 711.60H/2-2746). Jugoslovani so se za svoje vojaške premike poslužili izgovora, da se v Julijsko krajino odpravljajo poljske enote generala Andersa, ki naj bi zamenjale ameriške enote!¹⁵ O tem se pri Američanih neposredno niso pozanimali, kar so jim le-ti očitali, vložili pa so pritožbo na OZN.

Poleg tega so se Jugoslovani vse bolj razhajali z Zahodom tudi zaradi svoje zunanje politike, kot je bil sprejem Albanije v OZN, delovanje teles OZN ipd. Britanci so že spomladi 1946 menili, da se Jugoslovani vedno bolj obnašajo kot ne preveč dostojanstvene ruske lutke in si izmišljajo obtožbe na račun VB, pa čeprav je včasih šlo za odločitve, sprejete v dogovoru z Američani (PRO, FO 371/59507, R4367/406/92). Ker je propaganda proti VB v Jugoslaviji bila tako močna, je sam Bevin naročil ambasadi v Beogradu, naj zbira podatke o tem, obenem pa naj močno protestira pri Titu osebno. Kot po navadi je Tito zagotavljal, da si želi prijateljskih odnosov, vendar se stvari niso spremenile (PRO, FO 371/59549, R2481/65/92).¹⁶ Washington, kjer so prav tako vestno zbirali propagandne napade na ZDA v jugoslovanskem tisku, je izdal celo navodila, kako naj v tem primeru ravna njihova propaganda (resno, prepričljivo in z jasnim prikazovanjem neresnic).

Odnosi so torej bili na najnižji točki prav v času Pariške mirovne konference. Postalo je jasno, da VB in ZDA ne bosta podprli jugoslovanske zahteve po Trstu - za Američane so v Jugoslaviji tako ali tako menili, da so bolj naklonjeni Italiji. Tik pred konferenco je bilo v Beogradu še sojenje Draži Mihailoviću, ki so ga jugoslovanske oblasti, po mnenju zahodnih diplomatov, posebej izrabile za blatenje zahoda!¹⁷ Povrh tega so še med trajanjem pariške konference, septembra 1946, v Zagrebu zaprli škofa Stepinca in mu sodili. Sojenje je spremljal ameriški konzul Peter Con-

Jovanoviću odvzele vse politične funkcije, obtožbe na njegov račun so postale ostrejšše, vse do fizičnih napadov nanj pozimi 1946 in aretacije maja 1947.

15 Nekaj pred tem je tudi Stalin ostro napadel obstoj čet poljskega generala Andersa na Zahodu.

16 Najbolj ostre žalitve na račun VB je zapisal M. Djilas v Borbi 9. maja; zaradi njih je sir O. Sargent povabil na razgovor jugoslovanskega ambasadorja v Londonu.

17 Britanski odpravnik poslov G. Clutton je menil, da je bil pomemben način, kako so obravnavali britansko vlado, saj omembe dejanj britanskih oficirjev za zvezo med vojno niso bile pomembne za obtožbo, "The prosecution campaign can only be interpreted as part of a much larger campaign to discredit Great Britain and indeed everyone except the Communist Party." (PRO, FO 371/59508, R11353)

stan in v Washington je odšlo podrobno poročilo o sojenju, ki da ni bilo nepristransko, ter o spremljajočih pritiskih na duhovnike. Kot ob vsakem primeru, povezanem s katoliško cerkvijo, je tudi to bilo pospremljeno s stališči apostolskega nuncija škofa Hurleya. Po britanskih ocenah je bil glavni namen sojenja diskreditirati Rimokatoliško cerkev, ki je bila edini ostanek opozicije na Hrvaškem.

Hkrati je poleti 1946 kulminirala kriza med vladami VB in ZDA ter Jugoslavije zaradi neprestanih pritožb o kršenju jugoslovanskega zračnega prostora - večinoma je šlo za prelete letal v Coni B, za katere se je kasneje izkazalo, da so nekateri bili celo sovjetski. Vrhunec pa je dosegla ob znanih sestrelitvah ameriških letal. Zaradi teh okoliščin niti ambasador ZDA Patterson niti novi britanski veleposlanik Charles Peake nista oddala svojih akreditivov v Beogradu vse do septembra 1946. To pa je pomenilo, da uradne komunikacije med njima in jugoslovanskimi oblastmi ni bilo. Ko se je Peake sredi septembra končno nekajkrat sestal s Titom, o meji nista govorila, pač pa se je Peake pritožil glede provokacij v Julijski krajini, Tito pa je odgovoril, da so provokacije na obeh straneh. Ko je Tito sprejel Pattersona, pa mu je dal vedeti, da so odkrili teroristično organizacijo, povezano z ameriško ambasado (FRUS, 1946, Vol. VI, 943-5).

Ocene novega britanskega ambasadorja v Beogradu od jeseni 1946 naprej niso prinesle bistveno lepše podobe o Jugoslaviji. Namen volitev v ustavodajne skupščine republik oktobra 1946 (tudi rezultati teh naj bi bili sumljivi), je pisal Peake, je bil identificirati opozicijo in z njo obračunati (PRO, FO 371/59428, R18349/65/92). Toda kaže, da je obveljala napoved britanskega konzula v Ljubljani, da se bodo oblasti vzdržale večjih sodnih procesov do podpisa mirovne pogodbe. Tako se je tudi zgodilo. Pozimi 1946/1947 so Britanci celo iskali znake o liberalizaciji režima v Jugoslaviji, saj so krožile govorice o pogovorih jugoslovanskih oblasti z opozicijo, o rahlih izboljšanjih odnosov s cerkvijo ipd. (PRO, FO 371/67413, R188/151/92G). Vendar je vse ostalo le pri ugibanjih. Ko so maja 1947 oblasti zaprle dr. Draguljuba Jovanovića, so britanski diplomati še upali, da stiki, ki jih je imela opozicija s predstavniki ambasad, ne bodo predmet sodnih obtožb. Toda že poleti na procesu Nagode-Furlan v Ljubljani, oktobra 1947 proti dr. Dargoljubu Jovanoviću in februarja 1948 proti Tomi Jančikoviću (in posrednimi obtožbami Šubašića) je postalo jasno, da gre za klasične špijonske procese, ki so neposredno vpletali in tudi bremenili zahodne diplomate (najpogosteje S. Clissolda). Posledica je bila zaprtje britanskega konzulata v Ljubljani.

Zahodne interese v Jugoslaviji je decembra 1946 še posebej prizadel nepričakovan sprejem zakona o nacionalizaciji, že prej pa so se vrstile pritožbe zaradi konfiskacij in sodnih sekvestrov britanskega in ameriškega imetja oziroma imetja njihovih državljanov.

Ob vsem tem so zahodni diplomati spremljali še nenehne hvalospeve Sovjetski zvezi in njeni gospodarski pomoči Jugoslaviji. Teh je bilo veliko v govorih Tita in

drugih. Opazili so, da je jugoslovanski tisk objavljale sovjetska (TASS) poročila s sestanka Sveta zunanjih ministrov v New Yorku jeseni 1946 in komentarje, da je sestanek zmagoslavje sovjetske čvrstosti nad nepravilnimi odločitvami konference v Parizu. Poročali so tudi o vseh izjavah jugoslovanskih politikov o mejnem vprašanju, najvztrajnejše med njimi so prihajale iz Ljubljane. Boris Kraigher je sredi leta 1946, ko je postal notranji minister LRS, zagotavljal britanskemu konzulu, da Jugoslavija ne bo popustila niti za ped pri svojih ozemeljskih zahtevah, in ga prepričeval, da so vsi Italijani fašisti. Tudi po podpisu mirovne pogodbe, ko je vprašanje Trsta bolj ali manj zamrlo v jugoslovanskem tisku, pa je še vedno javno govoril, da je edino upanje v bodočnosti popolna naslonitev na Sovjetsko zvezo, in napovedal, da se bo boj za Trst, Gorico in Celovec nadaljeval (PRO, FO 371/59428, R10070 in FO 371/67360, R6206). Miha Marinko je pariško konferenco označil za 'vsiljen imperialistični mir', Josip Vidmar pa je javno govoril, da je resnica o Trstu ta, da ga zahodni zavezniki potrebujejo kot bazo za svoje operacije v bodočem konfliktu. Zato si je Peake za jugoslovansko zunanjo politiko sposodil kar Achesonovo oceno za sovjetsko: to je 'politika agresivnega in širčega se nacionalizma' ter pristavil: "Skozi celo leto so imeli Jugoslovani na široko odprta usta in so se na moč trudili, da bi bili na vsaki konferenci karseda nadležni; to je nedvomno koristilo namenom njihovega starejšega partnerja v Moskvi." (PRO, FO 371/67359, R5441)

V Sloveniji se kampanja propagande in sovraštva do Zahoda ni podelala niti po sprejetju končnega teksta mirovne pogodbe na sestanku v New Yorku, je poročal konzul iz Ljubljane.¹⁸ Nadaljevala se je tudi še po 15. septembru 1947, ko so jugoslovanski časopisi objavili vrsto obtožb na račun umikajočih se ameriških enot, in sicer o napadih na prebivalstvo, ropih, požigih in drugih grozotah (NA, RG 59, 711.60H/9-1847).

Na področju ideoloških napadov vsekakor velja za pomemben mejnik v nastopu hladne vojne Stalinov predvolilni govor 9. februarja 1946. Vsebinsi tega govora je sledila tudi jugoslovanska partijska linija.

Zahodni diplomati in javnost pa so bolj malo vedeli o partiji nasploh, celo partijske funkcije so jim bile skrite. Pa vendar so kar uspešno analizirali tekočo partijsko linijo. Opažali so podobnost reakcij na Churchillov govor v Fultonu, ko je partijsko glasilo Borba 16. marca 1946 najprej objavilo Stalinov odgovor Churchill, nato pa so ga združno napadli vsi jugoslovanski vodilni ideologi. Začel je Tito v svojem intervjuju v Varšavi, češ da je težko reči kaj več, kot je že rekel generlisim Stalin, in da je Churchillov govor poziv na vojno. Sledila sta Kardelj (napol demokrat Churchill deli lekcije o demokraciji in je sedaj razkril, za kaj v resnici gre: za vojno kapitalističnih držav proti SZ in deželam Vzhodne Evrope) in Moša Pijade

18 In zaključil: "I believe that categorical orders from Russia could make the present Slovene government undertake not to work against the proposed Trieste solution and I believe that nothing else can." (PRO, FO 371/67358, Ljubljana report, 6. dec. 1946).

(pohvala gre Stalinu, velikemu človeku sedanjosti, ki ni izgubil čuta človečnosti, medtem ko je Churchill vojni hujskač, ki so ga že Britanci sami odslovili zaradi njegove hajke proti socializmu) (DSP, 1984-1986, 1946/I, 59, 67, 76). Napadi na Churchilla so polnili še številna poročila v letih 1946 in 1947. Posebno pozornost tujih diplomatov pa so so zbujaali govori na zaprtih sejah, če so le zvedeli, o čem je bil govor. Eden takih je bil 'tajni' govor Borisa Kidriča, ko je junija 1946 odhajal iz Ljubljane na novo funkcijo ministra za industrijo v Beograd, verjetno partijskemu aktivu v Sloveniji. V njem naj bi Kidrič, poleg že znanih enačenj zahodnih demokracij s fašizmom, dejal tudi sledeče: Britanci uporabljajo Grčijo, da bi komunistom ustavili pot na Mediteran; mi sicer včasih formalno popuščamo, toda to je le del naše komunistične taktike, ki je usmerjena k enem cilju: svetovni revoluciji. V tej zvezi vam dolgujem tudi pojasnilo glede naše taktike v Julijski krajini, ki jo nekateri v naših vrstah napačno razumejo - toda glavni cilj te taktike je, da svetu pokažemo Američane in Angleže kot podpornike fašizma (PRO, FO 371/59508, R10984).¹⁹ Tako Kidrič. Veliko je bilo tudi drugih podobnih govorov in člankov, zlasti v času ustanavljanja Informbiroja. Vsi so bolj ali manj razlagali, da so dežele ljudske demokracije, na čelu s Stalinom, tiste, ki branijo svetovni mir nasproti vojno-hujskaškemu imperializmu Zahoda. Teza, ki jo je zaznal že George Kennan v začetku leta 1946, ko je s svojim znanim telegramom iz Moskve sprožil preobrat v povojnem gledanju Zahoda na SZ in njene cilje.

Poročila diplomatov so opozarjala na usklajenost med jugoslovansko in sovjetsko obliko komunizma, čeprav niso poznali bilateralnih sporazumov med državama in niso mogli izvedeti ničesar o Titovih pogovorih v Moskvi maja/junija 1946. Jugoslovanskega komunizma niso pripisovali tekočim direktivam iz Moskve, temveč Titovemu dobremu poznavanju partijske linije še iz časov bivanja v Moskvi. Colville je za ta pojav skoval izraz titotalitarizem. Proti koncu leta 1946 in zlasti spomladi 1947 se je med britanskimi diplomati v Beogradu, Londonu in Moskvi razvila zelo zanimiva korespondenca o psiholoških aspektih revolucije v Jugoslaviji, o odnosu med jugoslovanskim nacionalizmom (ki so ga ločevali od nacionalnega vprašanja pri posameznih jugoslovanskih narodih) in mednarodnim komunizmom, o nacionalnih in teritorialnih sporih med komunističnimi državami, o vlogi panslavizma ipd. Vendar so se vsi bolj ali manj strinjali s Peakovo ugotovitvijo, da zaenkrat nič ne kaže na pomembnejši spopad interesov, in Robertsovo, da Jugoslavija ostaja 'najljubši sin' Moskve, partnerstvo med Jugoslavijo in SZ pa najpristnejše v primerjavi z ostalimi

¹⁹ Kidrič je podobno govoril na konferenci okrožnih in okrajnih sekretarjev KPS 14. 6. 1946: o pro-fašističnih krogih zahoda, ki hujskajo na vojno in se poslužujejo terorističnih metod v Grčiji in Trstu... Vojne pa ne bo zaradi progresivne politike SZ, ki vodi kurz preprečevanja vojne... Izkrystalizirali sta se dve fronti, dve politiki... Na eni strani politika Sovjetske zveze in njenih zaveznic, na drugi pa politika zahodnega imperializma, ki ni homogena, ker lahko računamo na zahodne delovne množice. (Kidrič, Sabrana dela, IV.)

sateliti; enako mnenje so imeli Američani.

Veliko hude krvi, ugovorov in obtožb jugoslovanskih oblasti na račun Zahoda in seveda primerne propagandne vojne je sprožilo vprašanje izročitve vojnih zločincev in kolaborantov Jugoslaviji. To tvori kar zajeten del diplomatske izmenjave v letih 1945-1947. Vzporedno z zahtevami po izročitvi so jugoslovanski diplomati v mednarodnih telesih (OZN in drugod) zahtevali, da se Jugoslaviji izročijo prav vsi jugoslovanski državljani, torej tudi begunci-civili (displaced persons), ki so pobegnili v območja pod zavezniško vojaško upravo. Na sejah OZN o beguncih so zahtevali celo, da se jim odtegne pomoč Unrre, saj jih je imela jugoslovanska uradna politika vse za kvislunge in fašiste. Tudi te zahteve so se skladale s politiko Sovjetske zveze (in to je jasno pisalo v jugoslovanskem tisku) od tajnega jaltskega protokola dalje (J. V. Starič, *Prevzem*, 1992, 233-242). Ko so leta 1947 prvi begunci začeli odhajati naprej iz Evrope v Ameriko, je jugoslovanski tisk uporabljal tale besednjak: mednarodne bande za reševanje vojnih zločincev, ki jih sponzorirajo Vatikan, kapitalistične skupine in različni reakcionarni agenti ščitijo in skrivajo svoje varovance.²⁰ Hkrati so deževale vztrajne uradne jugoslovanske pritožbe in obtožbe na račun politike Zahoda, češ da ta zavestno krši dogovore in ščiti vojne zločince. Za kaj je šlo?

Že poleti 1945 je jugoslovanska vlada prek svojega veleposlanika v Londonu zaveznikom začela izročati zaupne note z zahtevkom za izročitev s spiski oseb, ki jih je Jugoslavija smatrala za vojne zločince, narodne izdajalce ali kolaborante.²¹ Britanci in Američani so se kmalu dogovorili za politiko "skupne odgovornosti" (joint responsibility) v politiki izročanja. V postopku tega se je pokazalo, da Američani, ki so zagovarjali strožja načela - oni so zahtevali 'prima facie' dokaze - niso pristali na britanski predlog, naj se vodi enaka politika izročitve do vseh vzhodnoevropskih držav, ampak so vztrajali, naj se upošteva vsebina zahtevka po izročitvi. Acheson, ki je to stališče podpisal, je v podkrepitev temu dal primer, da češko-slovaški predlogi niso primerljivi z "Yugoslav blanket demands for wholesale deliveries of quislings." (NA, RG 84 Belgrade, Acheson, Oct. 5, 1945, 800). Po uskladitvi svojih stališč z Američani so Britanci 9. oktobra 1945 v noti jugoslovanski vladi

izrazili svojo pripravljenost izročiti vse izdajalce in kolaborante pod pogojem, da jugoslovanska vlada zanje priskrbi 'prima facie' dokaze o krivdi, in pod pogojem, da

20 Pri tem je ameriški odpravnik poslov Hickok poročal, da jugoslovanski tisk uporablja izraze, kot so četnik, ustaš, fašist, zelo fleksibilno in na široko. Opazil je tudi, da se uradna jugoslovanska politika ukinja starejšemu valu emigrantov, in zaključil: kaže, da skušajo prenesti bratomorno sovraštvo iz jugoslovanske sodobne zgodovine tudi v emigracijo. (NA, RG 84 Belgrade, Hickok to Secstate, Jan. 23, 1947, 800)

21 Prva nota Pov. No. 1515 iz 15. junija je zahtevala izročitev Milana Nedića in M. Ačimovića ter 40 drugih, noti iz julija 1945 (Poverljivo št. 1586 in 2308) pa še dodatne osebe, med njimi škofa Rožmana, E. Peterlina, O. Pirkmajerja, A. Šmajda, majorja K. Novaka itd. Sledile so številne note, nekatere s ponovljenimi zahtevami, včasih po dve mesečno.

te osebe niso potrebne zavezniškim oblastem v zvezi s procesi proti velikim vojnim zločincem; ustno so obljubili še to, da bodo izročili vse ustaše.²² Podobno so storili Američani 19. oktobra. Postopoma so si zavezniški organi zadali še nalogo, da sami, neodvisno podkrepijo dokaze o krivdi, zaslišijo osumljence, opravijo poizvedbe (v katerih so sodelovale tako ambasade kot konzulati) in šele nato sklepajo o izročitvi, ki sta jo na koncu morali potrditi še obe vladi. Jugoslovanske dokaze so namreč velikokrat imeli za pomankljive in so od jugoslovanskih oblasti praviloma zahtevali dodatno gradivo. Zato je leto dni pozneje, v odgovor na enega številnih protestov jugoslovanske vlade (iz 20. septembra 1946), da postopek izročitve ne teče, ameriški zunanji minister napisal: "...ugotovili smo, da v mnogih primerih jugoslovanske oblasti niso priskrbele ne zadovoljivih podatkov za identifikacijo in ne dovolj natančnih podrobnosti o zločinih..." (NA, RG 84 Belgrade, 740.00116 EW/9-2046). Poizvedovalni postopek za škofa Rožmana je na primer spremljal sam zunanji minister Byrnes in zahteval, da pridobijo tudi mnenje nuncija Hurleya iz Beograda.

V tej obsežni izmenjavi mnenj so sčasoma ugotovili tudi to, da je bolje, če ne izročajo političnih nasprotnikov jugoslovanskega režima oziroma o njih še posebej skrbno zberejo gradivo, ker jugoslovanska sodišča delijo ostre in često nepravične obsodbe osumljencem vojnih zločinov. Vse sodne procese so namreč na britanski in ameriški ambasadi prevajali iz tiska in pošiljali nadrejenim. Prve pomisleke o načinu sojenja v Jugoslaviji zasledimo že leta 1945. Ko so 19. oktobra 1945 sporočili jugoslovanski vladi, da ji bodo izročili Nedića, Rupnika in 12 drugih, je Patterson zadevo pospremil s komentarjem, da se strinja z Nedićevo izročitvijo, "čeprav mislimo, da ne bo deležen pravičnega procesa in zato verjetno nikoli ne bodo znana mnoga dejstva, povezana z resnično naravo njegove vloge za časa okupacije, dejstva, važna tako za zgodovino kot za dejansko stanje njegove krivde ali nedolžnosti." (NA, RG 84 Belgrade, Patterson to Secstate, Nov. 2., 1945, 800). Ameriški odpravnik poslov v Beogradu Hickok je, potem ko je Washingtonu obrazložil zakonodajo, na podlagi katere so v Jugoslaviji sodili, novembra 1946 pisal: po zakonu o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi (iz avgusta 1945), če ga uporabimo retrogradno, kot se to dogaja, lahko skoraj vsakomur v Jugoslaviji sodimo za skoraj vsako dejanje. (NA, RG 84 Belgrade, 800/711.9-5)²³

22 Na načelu dokazov 'prima facie' je vztrajal ameriški State Department. Katere kategorije je to zahtevalo, je natančneje vidno iz drugih dokumentov, in sicer izročajo se: 1. pripadniki ustaštva, ki je bila prostovoljna teroristična organizacija, kriva za najokrutnejše zločine proti človeštvu, 2. osebe, ki so aktivno in prostovoljno sodelovale z Nemci in Italijani, 3. osebe, odgovorne za zločine, 4. ministri in predstavniki Paveličeve in Nedičeve vlade. (PRO, FO 371/67370, R 955)

23 Podobno so razmišljali v britanskem FO, saj je Colville 12. 3. 1945 pisal na Dunaj o enem od kandidatov za izročitev: Če bi obstajala možnost, da K. v Jugoslaviji sodijo pravično, bi ne oklevali pri njegovi izročitvi in bi ga pustili, da sam tvega. Toda v državi, kjer so sodniki imenovani politično in je pravica v rokah javnih tožilcev, ki so agenti komunistične partije, ni prijetno nekoga izročiti, razen če si precej gotov njegove krivde. (PRO, FO 371/67370, R1527/97/92)

Za ponazoritev le primer diplomatskih pogovorov v začetku leta 1947 v Beogradu v času določanja podrobnosti demarkacijske črte na Primorskem. Vladimir Velebit je 25. februarja sprejel Johna M. Cabota, odpravnika poslov ambasade ZDA, potem ko ga je pustil čakati osem dni. Najprej je Cabotu pojasnil, da je Jugoslavija prizadeta, ker se ZDA vmešavajo v njene notranje zadeve, in v podkrepitev je na dolgo in široko razložil problem vojnih zločincev. Američanom je očital, da so izročili vse kvislinge Norveški, Degrelle Belgiji, medtem ko skoraj nikogar niso izročili Jugoslaviji, ne četnikov, ne ustašev, ne slovenskih izdajalcev, ne italijanskih vojnih zločincev. Šele nato so prišli na vrsto drugi očitki, kot so bili ultimat v Trstu leta 1945, meja, Koroška, jugoslovansko zlato etc. Cabot mu je odgovoril, da je popolnoma res, da v ZDA ne marajo oblike vladavine v Jugoslaviji, da pa ni res, da se vmešavajo. Res pa je, da je med obema vladama jasna razlika v prepričanju, kaj določa vojnega zločinca, in ZDA to odkrito priznajo. Kot na primer to, da smatrajo četnike le za opozicijo (NA, RG 59, 711.60H).

S podpisom mirovne pogodbe se je bližal odhod zaveznikov iz Italije in uradno stališče je bilo, da problem beguncev in izročitev prevzame italijanska vlada. Zato je, po mnenju britanskega FO, bilo potrebno nekaj storiti, da bi izboljšali odnose z jugoslovansko vlado in ji izročili pravično število vojnih zločincev. V ta namen so v Rimu ustanovili komisijo za pregled teh vlog (Refugee Screening Commission), ki jo je vodil Sir Fitzroy Maclean. Ta je nekoliko pospešila delo pri zbiranju gradiva in iskanju vojnih zločincev. Številčno je problem izgledal takole: jugoslovanska vlada je od srede 1945 do marca 1947 vložila zahtevek za izročitev za 936 oseb, zavezniki pa so jih do januarja 1947 izročili le 21 in se do marca dogovorili še za 77 oseb. Britanci so ocenjevali, da bi jih bilo možno izročiti še nekaj sto, vendar le po potrditvi dokazov in privolitvi vlade ZDA (PRO, FO 371/67375). Aprila so Američani ustavili izročanje, delno zaradi pritiska javnosti in delno zaradi stanja pravosodja v Jugoslaviji; to stališče je 24. aprila javno obrazložil Acheson.

Da bodo razmerja jasnejša, naj navedemo samo, da je po zavezniških podatkih samo v treh conah Nemčije (da o Avstriji in Italiji ne govorimo) jeseni 1945 bilo 28.001 jugoslovanskih beguncev (displaced persons), od tega velik del Slovencev. Ti po mnenju Unrre niso prišli v poštev za repatriacijo. Več kot deset tisoč jih je bilo še v Italiji, da o Avstriji in pobeglih po letu 1945 ne govorimo. Vprašanje izročanja se je nekoliko uredilo šele s podpisom sporazuma med vladama FLRJ in VB 8. septembra 1947. Pa še ta je bil podpisan le s pomočjo neposrednega in zelo odločnega posredovanja Fitzroya Macleana pri Titu.

Diplomati v Beogradu so vseskozi skrbno opazovali tudi odnos novih oblasti do deportacij prebivalstva. Prav deportacije Italijanov iz mest, ki jih je okupirala jugoslovanska vojska, so bile že maja 1945 eden glavnih vzrokov, da so Američani

zahtevali, da Pula ne ostane pod jugoslovanskim nadzorom.²⁴ S svojo resolucijo iz 10. novembra 1945 je zavezniški svet na Dunaju zahteval od štirih vlad, med njimi tudi jugoslovanske, naj uvedejo ukrepe, s katerimi bi preprečili množično izganjanje Nemcev v Avstrijo. O tem je ameriški ambasador (v dogovoru z britanskim, francoskim in sovjetskim) obvestil jugoslovansko vlado in ji sporočil, da bodo poosttrili svoje ukrepe in nadzor meje. Jugoslovansko zunanje ministrstvo je odgovorilo, da z veliko zadovoljstva sporoča, da jugoslovanske oblasti izгона ne spodbujajo in ga ne bodo (NA, RG 84 Belgrade, Nota št. 237, 5. dec. 1945 in nota Pov. br. 6690, 800). Že decembra pa so Britanci pričeli poročati o izgonu oseb z nemškim priimkom iz Slovenije, med njimi tudi takih, ki so imeli francosko ali britansko državljanstvo.

Sicer pa preseljevanje prebivalstva za novo jugoslovansko oblast ni bilo nič nenavadnega, podobno kot v SZ. Po načrtu notranje kolonizacije naj bi v Jugoslaviji preselili okoli 35.000 družin, od tega so jih do konca decembra v Vojvodino preselili že 5000. Minister za kolonizacijo Sreten Vukosavljević je takrat najavil, in Britanci so oboje skrbno beležili, da si bo Jugoslavija s sosednjimi državami izmenjala manjšine (misli je predvsem na Rutence, Čehe,²⁵ Poljake). To se je začelo uresničevati že 2. januarja 1946. Pred podpisom sporazuma o prijateljstvu in medsebojnem sodelovanju med Republiko Poljsko in FLRJ (marca 1946) sta obe vladi sklenili sporazum o izselitvi Poljakov iz Jugoslavije. Te je v Bosni naselila proti koncu 19. stoletja še avstroogrška vlada, sedaj pa naj bi bila izselitev prostovoljna, s prostovoljnim odstopom nepremičnin v korist jugoslovanske države (DSP, 1984-1986, 1946/I, 3-5). Decembra 1946 so poročali o deportacijah iz Maribora v Bosno, ki so bile najverjetneje, po poročilih diplomatov, politične narave. Leta 1947 pa so deportacije znotraj Jugoslavije bile že pogost pojav in po njihovem mnenju so oblasti načrtno pošiljale intelektualce v 'jugoslovansko Sibirijo', t.j. Makedonijo in Črno goro.

Januarja 1946 sta se ameriško in britansko zunanje ministrstvo uskladila, da zahtevata inšpekcijo mednarodnega Rdečega križa v koncentracijskih taboriščih v Jugoslaviji, s tem da so Američani bili mnenja, da se temu ne da velike publicitete, da ne bi še povečali jugoslovanske mržnje do Italije. Od jugoslovanskega Rdečega križa namreč niso mogli dobiti podatkov o ravnanju z begunci kakor tudi ne z vojnimi ujetniki. O slednjih je odgovor bil le, da jugoslovanske oblasti čakajo na podpis mirovnih pogodb in da tisti, ki delajo, dobivajo obroke, enake vojaškim. Uradno so jugoslovanske oblasti priznale, da imajo približno 100.000 Nemcev in 30.000 Italijanov v ujetništvu. Zahodne vlade pa so bile prepričane, da v Jugoslaviji

24 Šesta točka beograjskega sporazuma o Julijski krajini iz dne 9. junija 1945 je predvidela, da Jugoslovanska vlada vrne vse deportirane in aretirane osebe z območja, ki je prišlo pod zavezniško vojaško upravo.

25 Britanci so ocenjevali, da je v Jugoslaviji okoli 90.000 Čehov, za katere je češka vlada želela, da se repatriirajo in naselijo območja, izpraznjena od Nemcev in Madžarov (PRO, FO 371/59555).

obstajajo tudi koncentracijska taborišča, v katerih so zaprti politični zaporniki (PRO, FO 371/59522/R 823), med njimi 165 Američanov. Zato so v že omenjeno poročilo o človekovih pravicah v Jugoslaviji zapisali tudi to: Ustanovitev suženjskih taborišč - t. i. delovnih taborišč - po sovjetskem vzoru, kot se splošno misli, je bila ena najbolj značilnih lastnosti Titovega režima.

Namesto zaključka, ki ga je skoraj nemogoče potegniti iz orisa, ki načenja vrsto zelo zapletenih pojavov, naj opozorimo le na odprta vprašanja tega dvoletnega dogajanja: Ali je takšna raven diplomatskih odnosov vplivala na ključne Byrnesove in Bevinove odločitve o slovenski zahodni meji? Iz konteksta celotnega gradiva bi lahko odgovorili negativno, toda upoštevati bo potrebno tudi še sovjetske arhive. Podoben zaključek ponuja tudi sam potek mirovne konference, ko so štirje zunanji ministri na privatnih popoldanskih razgovorih tehtali predloge mejnih črt in sta Byrnes in Bevin zagovarjala čimbolj uravnoveženo etnično rešitev, da bi preprečili napake iz zgodovine in se ognili bodočemu konfliktnemu žarišču. In drugo vprašanje, ki se ponuja samo: ali so Tito in njegovi sodelavci, v svojem komunističnem zanosu takoj po vojni, izrabili vse možnosti, ki so jim jih nudila medvojna zaveznitva, ali vsaj željo Britancev, da ohranijo dobre odnose? In do katere mere so mejne zahteve bile le slovenske želje? Vemo namreč, da je politbiro CK KPJ že poleti 1945 neposredno politično odgovornost za Primorsko prenesel na slovenski politbiro. Kot rdeča nit se namreč v britanskih poročilih iz Beograda, Ljubljane in drugod ter v analizah FO vleče britanska ocena, da so jugoslovanski komunisti uporabljali tržaško vprašanje za propagandne namene, da bi z njim očrnili Zahod. "Človek bi pričakoval," je zapisal konzul v Ljubljani januarja 1947, "da bodo skušali čimbolj urejati zadeve na lokalni ravni, vendar se dogaja ravno nasprotno." (PRO, FO 371/59561.)

AN ATTEMPT TO DESCRIBE THE EFFECTS OF THE YUGOSLAV POLITICS ON DIPLOMATIC ACTIVITY IN THE PERIOD OF 1945-1947

Jerca VODUŠEK STARIČ

University of Maribor, Pedagogical Faculty, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

SUMMARY

The article attempts to describe the diplomatic activities in Belgrade in the 1945-1947 period, at the time when preparations for the signing of the peace treaty with Italy were taking place. From the available material it is clear that the negotiations about the future borderline between Italy and Yugoslavia were not the only item influencing the relationship between the West and Yugoslavia in this period.

The elections in Yugoslavia on 11th November 1945 and the destiny of the Tito-Šubašić agreement, which was to ensure that political rights would be respected in Yugoslavia, attracted a great deal of attention. The failure of the agreement and a strengthened position of the Communist party of Yugoslavia after the elections led to a distinctive anti-western policy in Yugoslavia, which was co-ordinated with the policy of the Soviet Union. This policy was in the form of propaganda and accusations against the West and its diplomats made at court trials in Yugoslavia from 1946 to 1948. Such behaviour of the Yugoslav government and other diplomatic incidents (shooting down planes, nationalization, etc.) brought the diplomatic relations to the lowest possible point during the Paris Peace Conference.

The disagreements between Yugoslavia and the West about the policy of handing over the war criminals and refugees additionally contributed to such relations. That is why the question whether Yugoslavia indeed used all the diplomatic ways to co-ordinate its demands for ethnic borderline, remains to be answered.

VIRI IN LITERATURA

Bullock, A. (1985): Ernest Bevin, Foreign Secretary. Oxford, Oxford University Press.

DSP - Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ (1984-1986), 1945, 1946, 1947. Beograd, Jugoslovenski pregled.

FRUS - Foreign Relations of the United States.

Kidrič, B. (1985): Sabrana dela, IV. Beograd, ICK.

NA - National Archives, Washington DC.

PRO - Public Record Office, London.

Šepić, D. (1983): Vlada Ivana Šubašića. Zagreb, Globus.

Vodušek Starič, J. (1992): Prevoz oblasti 1944-1946. Ljubljana, Cankarjeva založba.